

УДК 340.12:004.8

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v106.2025.8>*І. Г. Коваленко-Чукіна, Л. В. Машковська*

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВОВІДНОСИН: ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Штучний інтелект (ШІ) – це не лише інструмент цифрової трансформації, а нова форма техногенної активності, що здатна автономно виконувати функції, які раніше вимагали участі людини. Використання ШІ у сферах правосуддя, економіки, охорони здоров'я та державного управління зумовлює необхідність перегляду традиційних уявлень про суб'єктів права та правосуб'єктність загалом [1, с. 72; 2, с. 110].

Мета дослідження є аналіз можливостей визнання штучного інтелекту суб'єктом правовідносин в Україні, з урахуванням міжнародного досвіду та потреби у гармонізації з європейськими правовими стандартами. Дослідження також має на меті обґрунтувати доцільність впровадження нових правових категорій – таких як «віртуальний агент» та «кіберздатність» – для врегулювання діяльності автономних цифрових систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблема правового статусу ШІ активно обговорюється як в українському, так і в міжнародному контексті. Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova пропонують концепцію «кіберздатності» як нової форми правосуб'єктності. У європейських документах, зокрема в Artificial Intelligence Act та Резолюції Європарламенту 2017 року, порушено питання про запровадження понять «електронної особистості» та делегованої відповідальності. Водночас, в українському законодавстві ця проблема залишається нерегламентованою, що створює нормативні прогалини у врегулюванні цифрових правовідносин.

Виклад основного матеріалу. В умовах швидкої автоматизації процесів, включаючи укладення договорів, управління транспортом, ведення судового прогнозування або ухвалення рішень щодо обробки персональних даних, ШІ фактично виконує функції, які мають юридичне значення. Це ставить перед національними законодавцями і правовою доктриною питання: чи може ШІ визнаватися суб'єктом правовідносин, і якщо так, то у яких межах та формах [3, с. 215; 4, с. 83].

Україна, як держава, що перебуває в активному процесі цифрової модернізації та євроінтеграції, не може залишатися осторонь глобального дискурсу про правову природу ШІ. Питання визнання ШІ правосуб'єктом, поряд з необхідністю оновлення Цивільного кодексу України, потребує також глибокого міждисциплінарного аналізу – на перетині права, філософії та технологій [5, с. 58].

Особливої актуальності ця проблема набуває у світлі розробки на рівні Європейського Союзу регламенту про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act), який передбачає обов'язки та відповідальність розробників і користувачів ШІ, але прямо не надає останньому правосуб'єктності [6]. Водночас у Резолюції Європарламенту

2017 року було вперше запропоновано запровадити поняття «електронної особистості» для автономних систем [7].

Таким чином, на тлі зростаючого впливу автономних інтелектуальних систем на суспільство, формування концепції правосуб'єктності ІІІ є не лише науково-теоретичним, а й практичним завданням сучасного правознавства.

Становлення нової правової категорії – штучного інтелекту як можливого суб'єкта правовідносин – вимагає комплексного теоретико-правового осмислення. Сучасне українське законодавство не містить прямої норми, яка визначала б ІІІ як самостійного учасника цивільних або публічно-правових відносин. Натомість, у судовій практиці та правничій науці фіксується зростання кількості випадків, коли ІІІ виконує дії з юридичним значенням: укладає смарт-контракти, опрацьовує персональні дані, здійснює розпізнавання осіб тощо [1, с. 85; 2, с. 91].

Аналіз норм Цивільного кодексу України дозволяє зробити висновок, що традиційне визначення суб'єкта права (фізична або юридична особа) не охоплює автономні технологічні системи. Стаття 1187 ЦКУ встановлює відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки. У науковій доктрині це тлумачиться як потенційна юридична модель делегованої відповідальності за дії ІІІ [3, с. 120].

У європейському праві, зокрема у проєкті Artificial Intelligence Act (2021), штучний інтелект класифікується за рівнем ризику, а також визначаються вимоги до відповідальності виробників, але категорія суб'єктності прямо не вводиться [4, с. 43]. У Резолюції Європарламенту 2017 року (2017/2103(INL)) пропонується запровадити статус «електронної особистості» для найскладніших автономних систем [5, с. 214].

З огляду на це, найбільш реалістичною для України є модель так званого «віртуального агента» – системи, яка виконує дії, але не є самостійним суб'єктом, а діє в інтересах людини-власника або організації. Така конструкція дозволяє зберегти юридичну визначеність, не суперечить ст. 8 і ст. 19 Конституції України і відповідає європейським стандартам [6, с. 54; 7, с. 60].

Автор вважає доцільним на законодавчому рівні закріпити відповідальність за діяльність автономних алгоритмів, у тому числі через впровадження обов'язкового страхування або нагляду, аналогічного до нагляду за ліцензійною діяльністю. Таким чином, ми говоримо про поступове формування інституту обмеженої правосуб'єктності ІІІ.

У своїх працях Є. О. Харитонов і О. І. Харитонova розглядають штучний інтелект як потенційний різновид юридичної особи, пропонуючи ввести до законодавчого поля нову категорію – «кіберздатність». Під цим поняттям науковці розуміють здатність суб'єкта діяти в правовому полі цифрових технологій, беручи участь у правовідносинах, що виникають у сфері інформаційних технологій. При цьому зазначається, що така здатність може реалізовуватися як шляхом укладення правочинів, так і через інші юридично значущі дії [8].

Водночас, на нашу думку, подібність між штучним інтелектом і юридичною особою полягає лише в тому, що обидва формуються за ініціативою власника (або творця) з метою досягнення певних завдань і функціонують виключно в його інтересах. Проте на цьому паралелі, по суті, завершуються.

З огляду на зазначене, обґрунтованим виглядає альтернативний підхід, згідно з яким штучний інтелект варто розглядати як суб'єкта, що має аналогічний правовий статус до фізичної особи. Така точка зору активно підтримується в сучасній науковій літературі. Наприклад, О. А. Баранов наполягає на необхідності визнання роботів із функціями штучного інтелекту як повноцінних суб'єктів цивільних правовідносин. О. А. Баранов підкреслює, що «розумні машини», які здатні до самостійної поведінки у взаємодії з іншими учасниками правових відносин, мають розглядатися як рівноправні учасники поряд із фізичними особами [9].

Проведене дослідження засвідчує, що визнання штучного інтелекту суб'єктом правовідносин є складною, але водночас необхідною складовою сучасного правового дискурсу. У міру того як ШІ дедалі активніше проникає в різні сфери життєдіяльності людини, постає потреба адаптації чинної правової системи до нових технологічних реалій. На сьогодні українське законодавство не визнає ШІ як правового суб'єкта, обмежуючись традиційним підходом до фізичних і юридичних осіб. Водночас автономність дій алгоритмів, їхня здатність самостійно формувати рішення та впливати на юридично значущі процеси актуалізують питання розширення поняття правосуб'єктності.

Аналіз норм Конституції України, Цивільного кодексу України та законодавства у сфері цифрових послуг свідчить про наявність певних нормативних прогалин, які мають бути усунуті шляхом поетапного законодавчого врегулювання. Зокрема, застосування норм про джерело підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України) може стати базою для покладання делегованої відповідальності за дії ШІ на людину-розробника, оператора або власника системи. Такий підхід є реалістичним і вже активно обговорюється у європейській правовій традиції.

Водночас на рівні Європейського Союзу спостерігається чітка тенденція до регулювання функціонування ШІ через акти вторинного права – насамперед Artificial Intelligence Act, який визначає категорії ризиків та відповідальність розробників, однак прямо не визнає правосуб'єктність ШІ. У цьому контексті Україна має шанс синхронізувати своє законодавство з європейськими стандартами, не повторюючи чужих помилок. Одним із варіантів такого оновлення може стати впровадження юридичної категорії «віртуального агента» або «делегованої суб'єктності», що дозволить урівноважити автономію цифрових систем із принципом юридичної визначеності.

Запропонована в статті модель обмеженої правосуб'єктності штучного інтелекту дозволяє зберегти логіку українського цивільного права, не руйнуючи її основ, а доповнюючи сучасним інструментом юридичного аналізу. Вона не передбачає повної автономії ШІ як особи, але дозволяє покласти на нього функціональну правову відповідальність через суб'єктів-опікунів.

Загалом правова наука України стоїть перед завданням формування нової доктрини взаємодії права і технологій, де ШІ розглядатиметься не лише як об'єкт регулювання, а як особливий суб'єкт цифрового правопорядку.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що питання правосуб'єктності штучного інтелекту (ШІ) набуває ключового значення у контексті трансформації сучасного правового ландшафту. ШІ дедалі активніше проникає у сфери, що

раніше вважалися виключно людськими: укладення договорів, обробка персональних даних, управління процесами тощо. У зв'язку з цим, класичне розуміння суб'єкта права як фізичної або юридичної особи вже не відповідає реаліям цифрової епохи.

Національне законодавство України наразі не визнає ІІІ суб'єктом правовідносин, проте існують механізми (зокрема, положення ст. 1187 Цивільного кодексу України), які можуть бути основою для впровадження концепції делегованої відповідальності. У цьому контексті запропонована модель «віртуального агента» є найбільш збалансованим рішенням, яке дозволяє покласти юридичну відповідальність на власника або розробника системи, водночас визнаючи функціональну автономність ІІІ.

Європейська практика (Artificial Intelligence Act, Резолюція Європарламенту 2017 року) демонструє тенденцію до поступового розширення юридичних підходів щодо ІІІ, зокрема, через запровадження понять «електронної особистості» та «рівнів ризику». Україна, орієнтуючись на європейські стандарти, має нагоду сформулювати власну гнучку модель правового регулювання ІІІ, що відповідатиме як національним інтересам, так і викликам цифрової трансформації.

Доцільним є поетапне реформування цивільного законодавства з урахуванням особливостей автономних алгоритмів, запровадження категорії «кіберздатності», а також розробка спеціального закону про штучний інтелект. Важливим є міждисциплінарний підхід, що поєднує юридичний, філософський та технологічний аналіз.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує необхідність адаптації українського законодавства до реалій цифрової епохи. Запровадження категорій обмеженої правосуб'єктності для ІІІ, зокрема через модель «віртуального агента», дозволить забезпечити баланс між інноваціями та юридичною визначеністю. Доцільним є поступове внесення змін до Цивільного кодексу України, а також розробка окремого закону про штучний інтелект. Перспективним напрямом подальших досліджень є формалізація відповідальності автономних систем та розробка механізмів їх правового контролю.

Література

1. Пилипенко О. І. Цифрові технології у праві: сучасні виклики. *Вісник Національної академії наук України*. 2021. № 6. С. 32–38.
2. Гришук І. І. Штучний інтелект у сфері права: спроба правового осмислення. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. № 2. С. 45–51.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
4. Proposal for a Regulation laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts. COM (2021) 206 final. Brussels, 21.4.2021. URL: <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX:52021PC0206>
5. European Parliament. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

7. Савельєв А. Смарт-контракти як виклик традиційному договірному праву. *Інформаційне та комунікаційне право*. 2019. № 1. С. 50–64.

8. Бежевець А. М. Правовий статус роботів: проблеми та перспективи визначення. *Інформація і право*. 2019. № 1 (28). С. 61–67. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/9_11.pdf

9. Баранов О. А. Ідентифікація робота з штучним інтелектом як суб'єкта права. *Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження: матеріали наук.-практ. конф.* (Київ, 29 лист. 2018 р.). Київ: Вид-во «Політехніка», 2018. С. 8–12.

Анотація

Коваленко-Чукіна І. Г., Машковська Л. В. Штучний інтелект як суб'єкт правовідносин: перспективи правового регулювання в Україні. – Стаття.

У статті досліджено правовий статус штучного інтелекту в контексті цифрової трансформації суспільства та зростаючого використання автономних систем. Аналізується проблема відсутності в українському законодавстві положень щодо визнання ШІ суб'єктом правовідносин. Авторки досліджують міжнародні практики, зокрема Artificial Intelligence Act ЄС та Резолюцію Європарламенту 2017 року, в яких запропоновано ввести поняття «електронної особистості» для складних автономних систем. Обґрунтовано необхідність запровадження категорії «віртуального агента» як компромісної форми делегованої правосуб'єктності, що поєднує функціональну автономність ШІ з відповідальністю його власника або розробника. У статті також порушено питання про доцільність законодавчого закріплення нової категорії – «кіберздатності», яка дозволяє інтелектуальним системам діяти в межах правового поля цифрового простору та виконувати юридично значущі дії. Підкреслено важливість міждисциплінарного підходу до розв'язання проблеми, що поєднує правові, філософські та технологічні аспекти. Авторки звертають увагу на досвід європейського регулювання, наголошуючи на доцільності гармонізації українського законодавства зі стандартами ЄС. Зроблено висновок про необхідність поступового формування інституту обмеженої правосуб'єктності ШІ через внесення змін до Цивільного кодексу України, а також розробку спеціального законодавства, що враховує потенціал та ризики використання автономних алгоритмів у різних сферах суспільного життя.

Ключові слова: штучний інтелект, суб'єкт правовідносин, цифрове право, кіберздатність, відповідальність, віртуальний агент.

Summary

Kovalenko-Chukina I. H., Mashkovska L. V. Artificial intelligence as a subject of legal relations: prospects of legal regulation in Ukraine. – Article.

The article examines the legal status of artificial intelligence (AI) in the context of digital transformation and the growing implementation of autonomous systems in various spheres of society. It highlights the problem of the absence of legal norms in Ukrainian legislation regarding the recognition of AI as a subject of legal relations. The authors explore international legal approaches, focusing in particular on the European Union's Artificial Intelligence Act and the 2017 Resolution of the European Parliament, which proposed the introduction of the concept of "electronic personality" for advanced autonomous systems. The article substantiates the necessity of implementing the legal category of a "virtual agent" as a compromise form of delegated legal personality, combining AI's functional autonomy with the legal responsibility of its owner or developer. The authors also raise the issue of introducing a new legal category – "cyber-capacity" – which would allow intelligent systems to operate within the legal framework of the digital environment and engage in legally significant actions. The importance of an interdisciplinary approach combining legal, philosophical, and technological perspectives is emphasized. The article underscores the relevance of European experience and the need to harmonize Ukrainian legislation with EU standards. The authors conclude that there is a need for a gradual formation of a limited legal personality framework for AI through amendments to the Civil Code of Ukraine and the development of a special law that would take into account the potential and risks of using autonomous algorithms in key areas of public life.

Key words: artificial intelligence, subject of legal relations, digital law, cyber-capacity, responsibility, virtual agent.